

واکاوی اثربخشی اعدام در جرایم مواد مخدر در پرتو نظریه‌های تحلیل اقتصادی جرم

محمد رضا حدادزاده نیری* محمد جعفر حبیب‌زاده** محمد فرجیها***

(تاریخ دریافت: ۹۶/۳/۴ تاریخ پذیرش: ۹۶/۱۱/۱۳)

چکیده

منطق هزینه-فایده، که پایه ایده‌های موسوم به نظریه‌های اقتصادی تبیین جرایم را تشکیل می‌دهد، اگرچه توسط گری بکر، اقتصاددان، مطرح شد، ریشه آن را در ایده‌های بکاریا و بنتهام در سده ۱۸ نیز می‌توان دید. بر این اساس، بزهکاران بسان افرادی محاسبه‌گر منافع و مضرات جرم را می‌سنجند و سپس تصمیم به ارتکاب می‌گیرند. این منطق با نقاط قوت آن، پشتوانه‌ای جدی برای حمایت از اعدام با توسل به کارکرد بازدارندگی شده است. تحلیل فرآیند تصمیم‌گیری بزهکاران مواد مخدر برای ارزیابی این ادعا و تأیید یا رد بازدارندگی اعدام ضروری است. در جرایم مواد مخدر در ایران، لازمه تأیید این منطق اطمینان از شرایطی نظیر منطقی بودن محاسبات و متعارف بودن درصد خطاهای مرتکب، آگاهی بزهکاران از منافع و خطرات جرم، امکان تصمیم‌گیری ارادی و انتخاب نوع و وزن مواد است. واکاوی وضعیّت موجود و استناد به شواهد و تجربیات قضات نشان می‌دهد که به دلایلی از جمله ساختار زنجیره‌ای قاچاق در کشور و وضعیّت مناطق جنوب شرقی و ویژگی‌های متهمان، این اطمینان وجود ندارد و تصور نظام عدالت کیفری از محاسبات این افراد با آنچه در عمل واقع می‌شود فاصله زیادی دارد.

واژگان کلیدی: اعدام، مواد مخدر، هزینه ارتکاب، خطر دستگیری، محاسبه.

* فارغ‌التحصیل دکترای حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران (نویسنده مسئول):
mgh.hadad@yahoo.com

** استاد حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه تربیت مدرس.

*** دانشیار حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه تربیت مدرس.

مقدمه

یکی از بخش‌های مهم سیاست‌گذاری جنایی مسئله تعیین نوع مجازات است. کیفرگذاری (تقنینی) و کیفرگزینی (قضایی) از آن رو از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است که ارتباطی مستقیم با حقوق بنیادین بشر دارد. حق حیات مهم‌ترین این حقوق است و کیفر اعدام تعارضی انکارناپذیر با این حق دارد. کیفر اعدام علیرغم تحدید آن در میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی و علیرغم مخالفت‌های جدی جنبش‌های لغو مجازات اعدام، همچنان جایگاهی قابل توجه در برخی نظام‌های عدالت کیفری دارد. حضور کشورهایی چون ایالات متحده آمریکا و چین در میان کشورهای دارنده مجازات اعدام از جمله موانع جدی در الغای کلی آن است. اما به هر حال مخالفان اعدام توانستند سازمان ملل را مجاب کنند تا در سال ۱۹۸۹ در «دومین پروتکل اختیاری الحاقی به میثاق حقوق مدنی و سیاسی» مجازات اعدام را ممنوع کند.

در نظام کیفری اسلام نیز از جمله اصول بنیادین حق حیات و کرامت انسانی است. کشتن یک انسان (ولو به عنوان مجازات) نیاز به دلایل قوی (حکماً و موضوعاً) دارد، هر چند قانون‌گذار ایران پس از انقلاب در پیش‌بینی مجازات اعدام گشاده‌دستی کرده و به دور از این احتیاط عمل کرده است. بی‌جهت نیست که قانون مبارزه با مواد مخدر از صافی شورای نگهبان گذر نکرده و با مهر مجمع تشخیص مصلحت نظام اجرایی شده است. نگرش به مقوله مواد مخدر پس از انقلاب نگاه ویژه‌ای بوده است که با سایر جرایم به وضوح قابل تمییز است، به نحوی که این پدیده را چالشی برای نظام اسلامی و از ابزارهای دشمن برای ضربه به نظام دانسته‌اند. نشانه‌های این رویکرد امنیت‌محور را می‌توان به وضوح دید: از اختصاص دادگاه‌های انقلاب جهت رسیدگی به این جرایم گرفته تا پیش‌بینی گسترده مجازات اعدام و یک مرحله‌ای بودن رسیدگی و از همه واضح‌تر نقش دادستان کل کشور جهت پذیرش یا رد تجدیدنظرخواهی و تنفیذ احکام اعدام.^۱ از اساس، سنگین‌ترین مجازات‌ها در نظام کیفری ایران اعم از حبس‌های طولانی مدت و

۱. البته با اجرایی شدن قانون جدید آیین دادرسی کیفری در ۱۳۹۴ این مشکل برطرف شد.

حبس ابد و جزای نقدی بالا و اعدام مربوط به جرایم مواد مخدر هستند. بخشی مهم از محکومیت‌های اعدام صادره از دادگاه‌ها و اعدام‌های اجراء شده نیز مربوط به این حوزه هستند. بدیهی است سیاست‌گذار جنایی از این شدت عمل انتظار بازدارندگی دارد و گرنه سایر کارکردهای مجازات مانند اصلاح و درمان در مورد اعدام موضوعاً منتفی هستند و ناتوان‌سازی نیز نمی‌تواند مورد توجه بوده باشد. در واقع، بدون احراز کارکرد بازدارندگی، پیش‌بینی این مجازات با وجود محدودیت‌های شرعی و تبعات آن در عرصه بین‌المللی توجیهی ندارد.

قائلین به بازدارندگی افزون بر تمسک به نظریه حسابگری جزایی بتهام و نظریه اقتصادی گری اس. بکر^۱ (به طور خلاصه هزینه-فایده و محاسبه منطقی)، بر «قدرت نمادین» مجازات اعدام نیز تأکید دارند. در مقابل، مخالفین با طرح نظریه‌هایی چون «رواج بی‌رحمی» که ریشه در انتقادات سزار بکاریا از مجازات اعدام دارد، نظریه بازدارندگی را به چالش کشیده‌اند؛ هر گروه برای ارزیابی و اثبات نظریه‌های خود شواهدی متعدّد دارد. در این مقاله با تبیین توجیه کیفر اعدام بر مبنای رویکردهای اقتصادی به جرم، به واکاوی چالش‌های این رویکرد در خصوص اعدام مرتکبین جرایم مواد مخدر در ایران پرداخته می‌شود. در این راستا، ضمن تحلیل فرآیندهای تصمیم‌گیری بزهکاران این دسته از جرایم، از نگرش برخی قضات که احکام اعدام را صادر کرده‌اند نیز بهره گرفته شده است.^۲

۱. مفاهیم

جهت تبیین موضوع ابتدا لازم است مفاهیم مرتبط شرح داده شوند. از آنجا که مجازات اعدام تنها ناظر به بخشی از جرایم مرتبط با مواد مخدر است، ابتدا به این دسته از جرایم اشاره می‌شود و سپس مفهوم اثربخشی و بازدارندگی خواهد آمد.

1. Gary S. Becker

۲. منبع این قسمت مصاحبه‌ای است که نگارنده در تابستان ۱۳۹۵ با برخی قضات دادگاه‌های انقلاب یزد و کرمان و تهران داشته و تحت عنوان گزارش پژوهشی سنجش نگرش قضات دادگاه‌های انقلاب نسبت به اعدام در جرایم مواد مخدر برای پژوهشگاه قوه قضائیه تهیه شده بود.

۱-۱. جرایم مواد مخدر

مقصود از جرایم مواد مخدر در این مقاله تمامی مصادیق مذکور در قانون مبارزه با مواد مخدر است که مجازات اعدام برای آنها پیش‌بینی شده است. این قانون در سال ۱۳۶۷ در مجمع تشخیص مصلحت تصویب شد و با انجام اصلاحات در سال‌های ۷۶ و ۸۹ جرایم زیر را مستوجب اعدام کرده است:

۱. وارد کردن به کشور یا صدور از کشور، یا ارسال یا تولید یا ساخت یا توزیع یا فروش یا در معرض فروش قرار دادن بیشتر از پنج کیلوگرم بنگ، چرس، تریاک، شیرۀ سوخته، تفالۀ تریاک (ماده ۴)؛
۲. تکرار خریدن، نگهداری کردن، مخفی کردن یا حمل مواد مخدر مذکور در بند فوق در صورتی که بیشتر از صد کیلوگرم باشد؛
۳. تکرار بندهای ۱ تا ۳ ماده ۴ به نحوی که به بیش از ۵ کیلوگرم برسد؛
۴. وارد کردن، ساخت و تولید، صدور، ارسال، خرید و فروش، در معرض فروش قرار دادن، نگهداری، حمل، مخفی کردن هروئین، آمفتامین‌ها، کوکائین، مرفین و مشتقات آنها مشروط به آنکه بیش از سی گرم باشد؛
۵. سه بار تکرار اقدامات فوق نسبت به مواد مذکور ولو اینکه هر بار زیر ۳۰ گرم باشد، اما در مرتبۀ چهارم به ۳۰ گرم برسد؛
۶. قاچاق مسلحانه.

در خصوص مورد آخر ذکر این نکته ضروری است که رویۀ غالب قضایی با استفاده از عبارت اقدام به قاچاق مواد مخدر به صورت مسلحانه معتقد است استفاده از سلاح ضرورتی ندارد، بلکه همین که متهمان حامل سلاح و مهیای استفاده احتمالی از آن باشند، به نحوی که قصد آنها استفاده از سلاح در صورت هرگونه درگیری احتمالی باشد، کافی برای تحقق این بند است؛ استدلال آنها این است که منحصر کردن ماده به درگیری مسلحانه به دور از اطلاق و ظهور ماده است، خصوصاً اینکه چنانچه نظر قانون‌گذار درگیری مسلحانه بود، همانطور که در تبصره ماده

۲۸ صراحتاً اشاره کرده است، در اینجا نیز از عبارت درگیری مسلحانه استفاده می‌کرد. به نظر می‌رسد همین که قاچاقچی برای تأمین امنیت خود در مقابل با سایر قاچاقچیان و تقویت امر قاچاق، سلاح به همراه داشته باشد جرم این ماده محقق شده است و روئے دادستانی کل کشور به عنوان مرجع عالی ایجاد روئے در خصوص قانون مذکور تا سال ۱۳۹۴ نیز چنین بوده است (ذبحی، ۱۳۹۱: ۲۵).

۲-۱. اثربخشی

اثربخشی یا کارآمدی معادل فارسی عبارات *effectiveness* و *efficacy* است که در تعریف آن چنین آمده است: حدى که چیزی یا طرحی به نتایج مطلوب خود رسیده باشد.^۱ به طور خلاصه اثربخشی به معنای رسیدن به اهداف و نتایج مورد انتظار است. این مفهوم در حوزه‌های مختلف علوم استفاده می‌شود و البته بسته به موضوع فعالیت، اثربخشی معنا پیدا می‌کند، از ریاضیات و علوم نظامی گرفته تا مدیریت و تجارت و درمان.

در شاخه‌های مختلف علوم جنایی اثربخشی زیر مباحث سیاست جنایی و جرم‌شناسی موضوعیت می‌یابد. در واقع، در جرم‌شناسی و سیاست جنایی است که میزان موفق بودن سیاست‌های کیفری ارزیابی می‌شود. با این وصف، می‌توان اثربخشی مجازات را به مفهوم «میزان دسترسی نظام عدالت کیفری به اهداف از قبل تعریف شده از رهگذر اعمال کیفر» دانست. به عبارت دیگر، در یک نظام حقوقی، سیاست‌گذار جنایی اهدافی را برای خود تعیین می‌کند و برای دستیابی به این اهداف تدابیری را اتخاذ می‌کند، که یکی از این تدابیر اعمال کیفر است؛ زمانی می‌توان از اثربخشی مجازات سخن گفت که اعمال کیفر توانسته باشد ولو به صورت نسبی آن اهداف را با کمترین هزینه محقق کند.

بدیهی است مجازات تنها یکی از ابزارهای مواجهه با جرم است، اما اهمیت ارزیابی اثربخشی مجازات در مقایسه با دیگر تدابیر اتخاذ شده در مواجهه با جرم، به جهت ماهیت تعذیبی،

1. <https://en.oxforddictionaries.com/definition/effectiveness>.

محدودکننده و خلاف کرامت انسانی مجازات است، در حالی که تدابیر غیر کیفری در سیاست جنایی حتی در صورت مؤثر نبودن نهایتاً هدررفت منابع را به دنبال خواهند داشت. با این وصف، پرداختن به دو مقوله کارکرد مجازات و میزان تحقق آن کارکرد اهمیت دارد، به نحوی که احراز اثربخشی یک مجازات منوط به این است که ابتدا کارکرد اصلی آن مجازات به عنوان هدف ابتدایی آن مجازات شناسایی شود و سپس به ارزیابی میزان دستیابی به آن هدف پرداخته شود.

۳-۱. بازدارندگی

در فلسفه مجازات، سودانگاران عمده‌ترین توجیه کیفر را بازدارندگی آن می‌دانند و بر این اساس شکل و میزان کیفر نیز توجیه می‌شود. مهم‌ترین کارکردی که حامیان مجازات اعدام به آن تمسک می‌جویند کارکرد بازدارندگی است. نخستین گام در این راستا تأکید بر این ایده است که بدون ضرورت مراجعه به مطالعات تجربی، این یک اصل بدیهی است که مجازات اعدام، به عنوان شدیدترین مجازات، بازدارندگی بیشتری نسبت به مجازات‌های دیگر حتی حبس ابد خواهد داشت و در گام دوم تأکید می‌شود که وجود مجازات اعدام در قوانین دارای بازدارندگی نمادین است و ضمن ایجاد این پیام برای جامعه که این جرم قبیح‌ترین جرم در سیاهه جرایم است و در مقابل آن هیچ انعطافی وجود ندارد، صرف وجود آن موجب ارعاب عام می‌شود.

گفته شده است «بازدارندگی در عین حالی که تلاشی برای توجیه و تبیین کیفر بر مبنای عقلانی و قابل فهم و مشروعیت بخش بوده از طرف دیگر تلاشی برای عرفی کردن مجازات و گریز از سلطه شریعت و فهم مذهبی در اروپای قرن ۱۷ و ۱۸ در توسل به مجازات نیز بوده است» (غلامی، ۱۳۹۵: ۱۲۸). فرض بنیادین نظریه بازدارندگی این است که مجازات به جهت ضرر و تبعاتی که بر بزهکار تحمیل می‌کند بازدارنده است و از این رو نظریه بازدارندگی از جمله نظریه‌های نتیجه‌گرا است؛ صحبت از بازدارندگی زمانی منشأ اثر است که سزاگرایی را نادیده بگیریم، هرچند نتیجه هر دو رویکرد فلسفی به مجازات ممکن است در بسیاری از موارد توجیه

مجازات‌های شدید باشد، چنانکه در توجیه قصاص معمولاً به هر دو منبع اشاره می‌شود. به هر حال، در خوانش‌های کلاسیک از بازدارندگی، قدرت اربعایی مجازات و تأثیر آن بر پیشگیری از ارتکاب جرم در رابطه با عموم جامعه و پیشگیری از تکرار جرم امری بدیهی تلقی می‌شده است.

علیرغم مخالفت‌ها و چالش‌ها، نظریه بازدارندگی همواره جایگاه خود را حفظ کرده است، چراکه طیفی از حامیان با دیدگاه‌های متفاوت را دارد. از لیبرال‌ها که ناچار هستند به جهت فایده‌گرایی به بازدارندگی وفادار باشند (فلچر، ۱۳۹۳: ۱۵۸) تا بنیادگرایان و حامیان سیاست‌های موسوم به قانون و نظم به اصل نظریه بازدارندگی وفادار هستند. تنها سخن بر این است که کدام مجازات بازدارنده است و کدام نیست و با وجود بازدارندگی یک مجازات مضرات و آسیب‌های آن چقدر است و یا چگونه می‌توان بازدارندگی کیفرها را افزایش داد (Wright, 2010: 32).

۲. حسابگری بزهکاران: الزامات و مؤلفه‌های مؤثر

سنجش نگرش بزهکاران نسبت به خطرات مجازات مستلزم ارزیابی مناسب مؤلفه‌هایی است که سنجش خطرات و زیان‌های مجازات را در ذهن افراد تحت تأثیر قرار می‌دهند. در این راستا، شناسایی مفهوم خطر هم از نگاه مرتکب و هم عموم افراد جامعه اهمیت دارد. همچنین، لازم است به تفاوت سنجش خطر در موقعیت‌های عادی با موقعیت‌های مشرف به ارتکاب نیز توجه شود.

۲-۱. مفهوم خطر

خطر مجازات شدن ایده اصلی مدعیان تبیین بازدارندگی مجازات بر اساس نظریه انسان اقتصادی است. رویکرد اقتصادی در تحلیل ارتکاب جرم مدعی است بزهکاران چونان کنشگرانی عاقل، فواید حاصل از ارتکاب را با هزینه‌ها می‌سنجند و چنانچه کفه فواید سنگینی کند ارتکاب جرم قطعی است. هزینه‌های ارتکاب جرم منحصر به هزینه‌های تحمیلی نظام عدالت کیفری نیست، اما مهم‌ترین آن که در محاسبات افراد جایگاه ویژه‌ای دارد همین است. منظور از خطر

مجازات شدن به طور کلی طیفی از اقدامات نظام عدالت کیفری است که در نهایت منجر به مجازات می‌شود. بنابراین، کشف جرم، دستگیری، مجازات و اجراء بخشی از این هزینه هستند. در الگوی گری بکر به هر دوی این هزینه‌ها، یعنی هم آنچه مربوط به نظام کیفری است و هم هزینه‌های عادی جرم، اشاره شده است (Becker, 1968: 184). بدیهی است سایر هزینه‌ها جز آنچه مربوط به عملکرد نظام عدالت کیفری است موضوع بحث نیست. اینکه برداشت مرتکبان از خطر در فرایند ارزیابی از خطر با برداشت عمومی چه تفاوت‌هایی دارد و از میان خطرات مربوط به دستگیری، مجازات و اجراء کدام یک تأثیری بیشتر دارد و سطوح خطرپذیری و خطرگریزی مرتکبان در این میان چه جایگاهی دارد موضوعی است که پرداختن به آن خصوصاً در میان مرتکبان جرایم موادّ مخدر اهمیت دارد.

۲-۲. محاسبات افراد غیربزهکار

در تحلیل هزینه‌های جرم، درک و تصویری که عموم مردم از خطر مجازات به عنوان مهم‌ترین هزینه ارتکاب جرم دارند اهمیت دارد؛ منشأ این تصوّرات می‌تواند متفاوت باشد، از آگاهی‌های عموم مردم از قوانین جزایی گرفته تا تصوّراتی که رسانه‌ها از خطر مجازات شدن ایجاد می‌کنند. فاصله این تصوّرات تا واقعیت عملکرد نظام عدالت کیفری ممکن است بسیار باشد. از طرفی عموم مردم که در شرایط عادی تصوّراتی خاص از هزینه‌های جرم دارند ممکن است در شرایط مواجهه با عوامل محرک ارتکاب و وسوسه‌های مجرمانه تصوّرات خود را تعدیل کنند. اما سنگ بنای نظریه‌های اقتصادی جرم فرض انسان عاقل است که تصمیماتی خردمندانه می‌گیرد. این تصمیمات بر اساس اطلاعات و مشاهدات افراد اتخاذ می‌شوند. بدیهی است برخی افراد با اطلاعات دقیق‌تر و تحلیل متفکرانه تصمیمی بهتر را اتخاذ می‌کنند (Paternoster and Progarisky, 2009: 106).

افراد احتمال دستگیری و محکومیت را به عنوان هزینه‌های ارتکاب جرم محاسبه می‌کنند و تمام سطوح این هزینه از احتمال کشف تا نوع و میزان مجازات و احتمال محکومیت در محاسبات

آنها نقش ایفا می کند (Becker, 1968: 201). با وجود این، سطح تحلیل و سنجش افراد متفاوت است. تلقی افراد ریسک پذیر از این هزینه‌ها متفاوت از تلقی افراد ریسک گریز است. همچنین، از آنجا که عملکرد نظام عدالت کیفری در مواجهه با جرایم متأثر از سیستم حکومتی و ایدئولوژی حاکم نیز است، تلقی افراد از این هزینه‌ها با نگرش آنها نسبت به حکومت نیز بی ارتباط نیست. شهروندانی که تصویری غیرپاسخگو و غیردموکراتیک از سیستم حاکم داشته باشند مرعوب این سیستم بوده و هزینه‌های ارتکاب جرم را بالا می‌بینند، خصوصاً اینکه در محاسبات آنها از عملکرد نظام عدالت کیفری امید چندانی به دادرسی عادلانه و بهره‌مندی از شگردهای دفاعی جهت کاهش هزینه‌های جرم وجود ندارد. افزون بر این، چنانچه در یک نظام عدالت کیفری، سیاست جنایی نسبت به جرایمی خاص مواجهه‌ای سخت‌گیرانه داشته باشد، می‌تواند این پیام را برای شهروندان داشته باشد که هزینه ارتکاب جرایم این حوزه بالاتر است؛ از جمله دلایل حامیان اعدام در حوزه جرایم مهم و همچنین حامیان سیاست‌های کیفری سخت‌گیرانه نیز همین است. به عبارت دیگر، ارباب عمومی یا بازدارندگی عام مبتنی بر این ایده است که درک عموم جامعه از هزینه‌های جرم تابعی از عملکرد نظام عدالت کیفری در مواجهه با جرم است و وجود مجازات اعدام در قوانین در تلقی عموم از خطرات جرم نقش جدی دارد. هرچند چنانکه خواهد آمد به دلیل متغیرهای متعدد دیگری که در ارتکاب جرایم مواد مخدر در ایران مؤثر هستند، صحت این ادعا در این حوزه محل تردید است.

۲-۱-۲. تصور خطر مجازات در مواجهه با موقعیت‌های ارتکاب

آنچه در مورد تصور خطر و هزینه‌های جرم گفته شد ناظر به افراد عادی و در موقعیت‌های غیرمجرمانه است، اما در موقعیت‌های ارتکاب و آنجا که فرد مواجه با فرصتی است که فواید ارتکاب نقد هستند و هزینه‌ها نسیه، افراد چه تصور و تحلیلی نسبت به هزینه‌های جرم و به ویژه خطر مجازات دارند؟ و آیا این تصور همان تصویری است که شخص پیش از این موقعیت داشته است؟ در پاسخ این نکته اهمیت دارد که بسیاری از افراد در حالت عادی اساساً محاسبه‌ای نسبت

به هزینه‌های ارتکاب جرم ندارند و تنها در موقعیت‌های مجرمانه است که هزینه‌ها را برآورد می‌کنند. اما همین برآورد موقعیتی بر اساس اطلاعات و تصورات قبلی مرتکب از نظام عدالت کیفری شکل می‌گیرد و هر چه فرد از سطح معلومات و اطلاعات بالاتری برخوردار باشد تصور او به واقع نزدیک‌تر خواهد بود (Paternoster and Progarisky, 2009: 122). این معلومات می‌توانند شامل طیفی گسترده از اطلاعات باشند، از اطلاع عمومی از قوانین و مجازات‌ها گرفته تا اطلاع از اختیارات و امکانات پلیس جهت کشف و دستگیری و نقطه ضعف‌های پلیس در کشف، اطلاع شخص از شگردهای دفاعی در دادگاه و غیره. ناگفته پیداست متهمان غیر حرفه‌ای و افرادی که از سطح تحصیلات و هوش پایین‌تری برخوردارند بیشتر در این تحلیل دچار خطا می‌شوند. مسئله دیگری که پرداختن به آن اهمیت دارد این است که احتمال دستگیری در مقابل دیگر هزینه‌ها (محکومیت و مجازات) می‌تواند جایگاهی تعیین‌کننده‌تر داشته باشد، چراکه کشف و بازداشت لزوماً منجر به محکومیت نمی‌شوند و این مسئله در تحلیل هزینه‌ها اهمیت دارد (Becker, 1968: 206). این فاصله (میان دستگیری و محکومیت) در برخی جرایم از جمله جرایم مواد مخدر بیشتر منشأ اثر است، خصوصاً اینکه در رویه قضایی ایران محکومیت به جرایم مواد مخدر بسته به کشف مواد است و چنانچه از شخص دستگیر شده موادی کشف نشود (مانند شخصی که دیگری را اجیر کرده تا مواد را حمل کند و خود در صحنه نیست یا شخصی که اسکورت خودروی حامل مواد مخدر است یا شخصی که مواد را در درگیری با پلیس آتش می‌زند و اثری از آن نمی‌ماند)، محکومیت وی به سختی ممکن است.

۲-۲-۲. خطر دستگیری

اگرچه در رویکردهای اقتصادی به جرم ادعا می‌شود که مجرمین مانند افراد عادی که تصمیمات اقتصادی می‌گیرند عمل می‌کنند، ولی برخلاف افراد عادی مطیع قانون که در تصمیمات روزانه خود غالباً ریسک‌گریزند، مجرمین وضعیتی متفاوت دارند (Mungan, 2016: 799). البته این ادعا که مجرمین دقیقاً بر خلاف افراد عادی ریسک‌پذیرند مورد تردیدهای جدی

قرار گرفته است، ولی به هر حال یکی از ادعاهای گری اس. بکر این بود که مجرمین در مقایسه با افراد عادی ریسک پذیر هستند (Mungan, 2016: 801). با این وصف، مسئله احتمال دستگیری بیشتر اهمیت دارد، چراکه مجازات هر چه قدر هم شدید باشد، رکن اصلی و اولیة اعمال آن دستگیری مرتکب است و آنچنان که روبرت بدنتر فرانسوی از پیشگامان لغو مجازات اعدام می گوید «آنچه افراد را از ارتکاب باز می دارد خطر دستگیری است نه خطر اعدام» (Badinter, 2008: 42).

احتمال دستگیری افزون بر قابلیت های پلیس و مقامات کشف جرم، از نوع جرم نیز متأثر است. در جرایم رؤیت پذیر و خیابانی مانند خشونت ها، سرقت های آشکار و ... بیشتر احتمال دستگیری وجود دارد، چراکه مقاومت بزه دیده و همراهی او با پلیس جهت کشف و باقی ماندن دلایل در صحنه جرم و اظهارات شهود، احتمال شناسایی و دستگیری را بالا می برد. اما در جرایم مواد مخدر به جهت ذات مخفی آن قاعدتاً احتمال دستگیری بالا نیست و تنها روش های خاص پلیسی می تواند این نقیصه را جبران کند. در عناوین مجرمانه مذکور در قانون مبارزه با مواد مخدر ارسال، صدور، حمل، نگهداری، فروش، خرید و ... آمده است که قاعدتاً به صورت مخفیانه و با شگردهای خاص صورت می پذیرند. در بسیاری از این مصادیق کشف جرم مستلزم انجام بازرسی بدنی، بازرسی خودرو، منزل و ... است، در حالی که مطابق ماده ۵۵ قانون آیین دادرسی کیفری انجام بازرسی تنها باید موردی باشد و از این رو این محدودیت های قانونی که ضابطان با آن مواجه هستند احتمال کشف را کمتر می کنند. از طرفی در سیستم کشف جرم در ایران نقش بزه دیده بسیار مؤثر است. در واقع، اگرچه قانون آیین دادرسی کیفری در ماده ۶۲ هر گونه تحمیل هزینه های کشف جرم و شناسایی را بر بزه دیدگان ممنوع کرده است، ساختار پلیس در ایران و امکانات آن به نحوی است که در عمل دیده می شود که پیگیری بزه دیده یا خانواده و همکاری بعضاً مادی آنها تأثیری مهم در کشف جرم و شناسایی مظنون دارند. از تهیة خودرو برای جابجایی متهم جلب شده و پرداخت هزینه های کلیدساز جهت ورود به مکان های قفل شده جهت بازداشت شخص یا توقیف وسایل تا پرداخت هزینه های جابجایی زندانی و پرداخت هزینه های برخی

مکاتبات و غیره مواردی هستند که در عمل به وفور در پرونده‌های قضایی مشاهده می‌شوند. پرداختن به علت این نقیصه و تبعات منفی آن موضوع این مقاله نیست. غرض از بیان آن اینکه با این وصف بدیهی است بخشی قابل توجه از وقت پلیس صرف جرایمی می‌شود که بزه‌دیده دارند، خصوصاً اینکه کوتاهی در این زمینه رضایت‌مندی مردم از پلیس را تحت تأثیر قرار می‌دهد. بنابراین، در جرایم بدون بزه‌دیده مانند جرایم مواد مخدر احتمال کشف و دستگیری خودبه‌خود پایین می‌آید.

۲-۲-۳. خطر محکومیت

دستگیری ملازمه‌ای با محکومیت ندارد و کم نیستند بزه‌کارانی که عیبرغم دستگیری با توسل به ابزارهای دفاعی از محکومیت در امان می‌مانند. ایزاک ارلیچ^۱ در تحلیل خود از محاسبات مرتکبین معتقد بود شخصی که مرتکب قتل می‌شود چهار حالت را پیش‌بینی می‌کند: ۱. بازداشت نمی‌شود، پس مجازات نمی‌شود؛ ۲. بازداشت می‌شود، محکوم نمی‌شود؛ ۳. بازداشت و محکوم می‌شود ولی اعدام نمی‌شود؛ و ۴. بازداشت و محکوم و اعدام می‌شود (Chan and Oxley, 2004: 4).

بدیهی است حالت‌های نخست و دوم در عمل رواج بیشتری دارند و فرض دوم (کشف جرم و بازداشت و برائت) باید بیشتر در محاسبات افرادی دیده شود که اطلاعاتی دقیق‌تر از قوانین و مقررات خصوصاً حقوق دفاعی و ادله اثبات دارند. در ایران حالت سوم که شخص به اعدام محکوم می‌شود ولی اعدام اجراء نمی‌شود در رویه دادگاه‌های انقلاب در جرایم مواد مخدر بسیار شایع است، که با استفاده از ظرفیت ماده ۳۸ قانون مبارزه با مواد مخدر و از طریق کمیسیون عفو صورت می‌پذیرد. همانطور که در قسمت پیشین بیان شد اطلاع فرد و آگاهی از قوانین و رویه‌ها از جمله رویه دادگاه‌ها در اعمال ماده ۳۸ در خصوص اعدام‌ها می‌تواند او را در موضعی بهتر

۱. Isaac Ehrlich اقتصاددان آمریکایی و استاد دانشگاه نیویورک بوده است که حوزه مطالعاتی وی نظریه‌های اقتصادی جرم بوده و پژوهش‌های متعددی در زمینه مجازات اعدام با رویکرد اقتصادی دارد.

نسبت به افرادی قرار دهد که اطلاعات کمتر دارند؛ چنین شخصی آگاهانه وزن مواد را انتخاب می‌کند. برای نمونه، رویه کمیسیون عفو مرکزی در سال‌های اخیر مبتنی بر پذیرش پیشنهاد عفو برای اعدامی‌هایی بوده است که وزن مواد آنها (در ماده ۸ هروئین، شیشه و ...) زیر ۵۰۰ گرم باشد. اطلاع برخی متهمان از این رویه‌های نانوشته نقشی مهم در محاسبات آنها خواهد داشت. در این صورت باید حق را به نویسندگان جرم‌شناسی انتقادی داد که خروجی نظام عدالت کیفری را محکومیت بیشتر افراد ضعیف و بی‌اطلاع می‌دانند.

۲-۲-۴. خطر اعدام

ایده ایزاک ارلیچ مبنی بر اینکه «به جهت ترس بیشتر مرتکبان از مجازات اعدام، نسبت به دیگر مجازات‌ها این مجازات اثر بازدارندگی بیشتری دارد» با سؤالات و چالش‌های جدی مواجه است (Erlick, 1975: 416). از جمله هزینه‌هایی که مرتکبان با آن مواجه هستند و جایگاه آن باید در محاسبات ارزیابی شود خطر مجازات اعدام است. اینکه وزن این خطر در محاسبات مرتکبان چقدر است نیاز به پژوهش‌های متعدد دارد. از طرفی اگرچه آنچنان که منتقدان فرضیه بازدارندگی اعدام گفته‌اند با وجود پایین بودن خطر دستگیری، وجود اعدام چندان افراد در معرض ارتکاب را از ارتکاب منصرف نمی‌کند، اما در مورد عموم شهروندان و جایگاه نمادینی که مجازات اعدام نزد آنها دارد نباید به سادگی گذشت. در واقع، اینکه برخی پژوهشگران یکی از روش‌های ارزیابی بازدارندگی اعدام را بررسی نرخ جرایم قبل و بعد از اعدام در یک منطقه می‌دانند، نشان می‌دهد که معتقدند خطر مجازات اعدام از نگاه عموم مردم (غیر مرتکبان) باید بررسی شود (هود و دیگران، ۱۳۹۱: ۳۹۱). به عبارت دیگر، به زعم آنها وجود اعدام به عنوان یک مجازات برای برخی جرایم تأثیری اخلاقی بر دیدگاه‌های آنها در مورد شدت جرم دارد (هود و دیگران، ۱۳۹۱: ۳۸۷)، گویی که بناست در محاسبات خود قبح سنگین برخی جرایم را از نوع واکنش حاکمیت نسبت به آن درک کنند. این ایده در خصوص جرایم مواد مخدر که طیفی از مواد مختلف را شامل می‌شود و مجازات در هروئین، مرفین و مواد روانگردان به نحوی

محسوس سنگین تر از سایر مواد است و بیشترین اعدام‌ها نیز در عمل مربوط به این مواد هستند، جای بررسی بیشتری دارد. با فرض اثبات محاسبه منطقی سود و زیان از سوی مرتکبان این جرایم، وجود مجازات اعدام و نگرانی افراد از خطر این مجازات می‌تواند باعث شود که در انتخاب نوع و وزن مواد برای جابجایی دقت کنند. اما چنانکه خواهد آمد شواهد موجود نشان می‌دهند که به دلایل متعدّد غالب افراد بازداشت‌شده محکوم به اعدام یا در معرض محکومیت چنین محاسباتی را انجام نمی‌دهند.

۳. مطلوبیت مورد انتظار

اساس سخن در نگرش‌های اقتصادی به جرم این است که ارتکاب جرم توسط برخی افراد به خاطر انگیزه‌های متفاوت از دیگر افراد یا شرایط خاص دیگر نیست، بلکه چون منافع و مضرات آنها متفاوت از دیگران است مرتکب جرم می‌شوند. مسئله مزایا و مطلوبیت مورد انتظار امری است که بسته به نوع جرم، نگرش مجرم و شرایط ارتکاب می‌تواند متفاوت باشد.

۳-۱. مفهوم اقتصادی

از نظر اقتصادی، فایده یا مزایا یا سودمندی به معنای رضایت‌مندی از مصرف یک کالا یا خدمات است. در اقتصاد و کسب و کار از رضایت‌مندی کلی و مزایای حاشیه‌ای (علاوه بر مزایای اصلی) نیز سخن گفته می‌شود. در اقتصاد کلاسیک مسئله مزایا و فایده بنیان تحلیل رفتارهای اقتصادی افراد و مدیریت عرضه کالا و خدمات است (دهنوی و کهزادی، ۱۳۹۴: ۳۲).

۳-۲. موقعیت‌های سودمند مجرمانه

در تحلیل اقتصادی جرم، مسئله مزایای مجرمانه یا فایده جرم باید بسیار فراتر از مفهوم انتزاعی آن بررسی شود. البته در اینجا نیز با مفهوم مزایای کلی و مزایای حاشیه‌ای (اضافی) و بهینه‌سازی مطلوبیت نیز مواجهیم (Becker, 1968: 3). اما باید آنچنان که درک کورنیش^۱ و رونالد کراک^۲

1. Derek B. Cornish.
2. Ronald V. Clarke.

تبیین می‌کنند بر موقعیت‌های سودمند مجرمانه برای تحلیل انتخاب عقلانی تمرکز کرد، موقعیت‌هایی که وقتی در کنار یک بازیگر مناسب و عقلانی قرار بگیرند احتمال ارتکاب را بالا می‌برند و از این رو کاهش فایده جرم از جمله اقداماتی است که باید صورت بگیرد. در این راستا، دستکاری در این موقعیت‌ها بهترین راه کاهش مطلوبیت است (مگوایر، ۱۳۸۹: ۳۴۷ و ۳۴۸). اساساً یکی از تفاوت‌های عمده نظریه بکر و نظریه کلارک و کورنیش این است که بکر کمتر به موقعیت‌های مجرمانه اشاره می‌کند. ضمن اینکه نظریه کورنیش و کلارک دلالت‌های پیشگیرانه بیشتری دارد، در حالی که نظریه‌های اقتصادی جرم تقویت‌کننده رویکردهای کیفرگرا هستند. از طرفی منفعتی که بزهکار به دنبال آن است لزوماً مالی نیست و می‌تواند هر گونه مطلوبیتی باشد که نیازهای خاص یک شخص مانند نیاز جنسی، میل به شهرت یا انتقام‌گیری، هیجان و غیره را برآورده کند (وردی‌نیا و صالح‌نژاد، ۱۳۹۲: ۱۶). پرداختن به این موقعیت‌ها در تحلیل جرایم مواد مخدر در ایران مستلزم توجه به موقعیت جغرافیایی کشور و خصوصاً برخی استان‌های جنوب شرقی به عنوان دالان ورودی مواد مخدر به کشور و مسیر ترانزیت است. در واقع، با الهام از نظریه فرصت‌ها در جرم‌شناسی که دو پارامتر جذابیت هدف و دسترسی را در ارتکاب جرم مؤثر می‌داند (مگوایر، ۱۳۸۹: ۴۵۵)، میزان دسترسی به مواد مخدر در این استان‌ها برای انبوه جوانانی که از مشکلات بیکاری و اقتصادی رنج می‌برند در تحلیل ارتکاب باید مدنظر باشد. همانطور که کشفیات مواد مخدر نشان می‌دهد ۳ استان هرمزگان، کرمان و سیستان و بلوچستان در سال‌های اخیر مجموعاً بالای ۷۰ درصد کشفیات کل کشور را دارند. بنابراین، میزان دسترسی به فرصت مجرمانه در این مناطق بسیار بالا و غیرقابل مقایسه با دیگر مناطق کشور است.^۱

۱. برای نمونه، معاون مقابله با عرضه و امور بین‌المللی ستاد مبارزه با مواد مخدر در آذر ۱۳۹۴ گفته بود ۷۵ تا ۸۰ درصد کل کشفیات مواد مخدر در ۷ ماه گذشته مربوط به ۳ استان کرمان، هرمزگان و سیستان و بلوچستان بوده است، مصاحبه با خبرگزاری آنا، (www.ana.ir/news/68544).

۳-۳. نسبی بودن مفهوم فایده در سنجش با خطر

مفهوم مزایا و مطلوبیت را نمی توان در خصوص مجرمان انتزاعی و ثابت تلقی کرد، بلکه در ارزیابی ای که توسط بزهکار صورت می گیرد فایده با هزینه به صورت موردی و موقعیتی سنجیده می شود. به عبارتی آنطور که برخی نویسندگان اشاره کرده اند اولویت دادن به برخی مزیت ها به نسبت هزینه ها خواهد بود و رضایت مندی افراد تصویری است از آنچه ممکن است در ذهن آنها پس از این اولویت دادن ترسیم شود (Carthy, 2002: 419). بنابراین، گفتن اینکه این انتخاب عقلانی بوده یا خیر به شناختی دقیق از اطلاعات شخص مرتکب، ترجیحات او و نگرش او نسبت به خطر بستگی دارد، مسئله ای که بکر چندان توجهی به آن نداشت (Carthy, 2002: 421). در جرایم مواد مخدر به جهت غیرقانونی بودن عرضه و تقاضا در ایران و جمعیت قابل توجه معتادین، سرجمع سود ناشی از قاچاق بسیار بالا است. برای نمونه، فقط در خصوص تریاک، ۱۵۰۰ تن تریاک سالانه در کشور مصرف می شود که ارزش آن حدود ۳/۵ میلیارد دلار است. این مبلغ بین فروشندگان، واردکنندگان، حاملین و دیگر عوامل که حلقه اتصال تولید به مصرف هستند توزیع می شود، که رقمی قابل توجه است (مختاریان، ۱۳۸۹: ۱۶۲).

بدیهی است در خصوص هروئین، مرفین و روانگردان ها نیز رقم قابل توجه خواهد بود، چراکه قیمت آنها از تریاک معمولاً بالاتر است، گرچه ممکن است رقم معتادین به آنها کمتر باشد. با این وصف، چنانچه خطر دستگیری و کشف - که موضوع جرم را منتفی و اصل مواد مخدر را توقیف و هزینه دیگری را بر مرتکب تحمیل می کند - پایین باشد کفه فایده بسیار سنگین تر از هزینه خواهد بود.

۴. فرایند محاسبه

سنجش سود و زیان در ارتکاب جرم یک فرایند است که بسته به نوع جرم و شخص مجرم ممکن است بسیار کوتاه یا طولانی مدت باشد. در جرایم مواد مخدر قاعداً مرتکبان فرصت این سنجش را داشته و غالباً در زمانی کافی برای ارتکاب برنامه ریزی می کنند. به عبارتی کمتر این

اتفاق می‌افتد که شخص ناگهان تصمیم به حمل یا خرید و فروش مواد مخدر بگیرد، در حالی که در برخی جرایم دیگر از جمله قتل‌های ناگهانی، تجاوز جنسی و نظایر آن درصدی قابل توجه از مرتکبان بدون برنامه‌ریزی قبلی و تحت تأثیر هیجانات، موقعیت‌ها و غیره دست به ارتکاب می‌زنند.

۴-۱. چالش‌های مفهوم انسان اقتصادی

منتقدان تبیین جرایم بر اساس الگوی اقتصاد کلاسیک دو فرضیه حامیان این ایده را مورد هدف قرار می‌دهند. نخست، این تصور را که انسان از اطلاعات کامل برای شناخت ترجیح برخوردار است به چالش می‌کشند. دوم، توانایی کامل انسان برای محاسبه منافع و مضرات هر انتخاب را انکار می‌کنند (نعیمی، ۱۳۹۴: ۲۱۵). این انتقادات حتی اگر اساس نظریه را زیر سؤال نبرد، نتایج آن را به شدت تعدیل خواهد کرد.

۴-۱-۱. عقلانیت محدود چالش اصلی نظریه اقتصادی

هربرت سایمون^۱ با طرح مفهوم عقلانیت محدود، تردیدهایی فراوان را در خصوص اعتبار واقعی نظریه مطلوبیت مورد انتظار ایجاد کرد. سایمون که یک اقتصاددان در حوزه اقتصاد رفتاری است با طرح ایده عقلانیت محدود فرضیات اقتصاددانان کلاسیک در خصوص انتخاب عقلانی را مورد تردید قرار داد. به باور سایمون و دیگر منتقدان نظریات گرایش عقلانی، محدودیت‌های مختلف از جمله نقایص موجود در منابع اطلاعاتی فرد، تصورات واهی فرد در خصوص توان و ویژگی‌های خود، خطاهای شناختی و محدودیت‌های ادراکی افراد باعث می‌شوند این ایده که رفتار افراد عقلانی و به نفع آنهاست به شدت زیر سؤال برود (صادقی، ۱۳۹۶: ۱۸۰). به عبارت دیگر، آنطور که دانیل کانمن روان‌شناس آمریکایی می‌گوید دو شیوه تعقل و شهود در تصمیم‌گیری وجود دارد. گاهی تصمیم مبتنی بر تعقل است، یعنی با تلاش و به نحو حساب‌شده و گاهی شهودی، یعنی در لحظه و سریع به ذهن ظهور می‌کند، بدون اینکه آگاهانه یا با تلاش

1. Herbert A. Simon.

حسابگرانه باشد. به باور او مردم غالباً به سخت فکر کردن (تعقل) عادت ندارند و اغلب از اعتماد به داوری‌ها و قضاوت‌های لحظه‌ای خود بهره می‌گیرند (نعیمی، ۱۳۹۴: ۲۱۶). با این وصف، فرایند انتخاب یک جرم توسط مجرم نیز بیش از آن که مبتنی بر تعقل باشد شهودی است و از این رو مبنای حامیان نظریه‌های اقتصادی جرم جهت توجیه کیفر دارای چالش‌های جدی است.

۴-۱-۲. محدودیت‌های اطلاعاتی، از خطر دستگیری تا نوع مجازات

عمده‌ترین خطاهای محاسباتی مرتکبان ناشی از منابع نادرست اطلاعاتی است. این اطلاعات در بعد خطرات و هزینه‌ها شامل طیفی گسترده از اطلاعات است، از نحوه عملکرد پلیس در شیوه کشف جرم و امکانات پلیس تا اختیارات قانونی مقامات قضایی و امکانات و توانمندی‌های آنها در مواجهه با جرم ارتكابی. تمییز میان توان واقعی پلیس در کشف جرم و دستگیری با آنچه مرتکبان از توان پلیس (به معنای عام شامل اولویت‌های پلیس در تعقیب جرایم، نحوه برخورد با جرمی خاص که مد نظر مرتکب است و میزان حضور فیزیکی پلیس) در ذهن دارند اهمیت دارد. از حیث خطر دستگیری، در جرایم مواد مخدر با پارامترهای متعدّد مواجهیم. محل‌های وجود ایست و بازرسی‌های آشکار و مخفی پلیس در مسیر حمل، وجود مخبرین پلیس در بین مشتریان مواد مخدر و وجود دستگاه‌های ایکس‌ری از جمله موضوعات تعیین‌کننده‌ای هستند که ممکن است بسیاری از مرتکبان در خصوص آن اطلاعات کافی نداشته باشند. در سطح خطرات ناشی از برخورد نظام قضایی برای مرتکب نیز طیفی وسیع از اطلاعات می‌تواند تعیین‌کننده باشد. برای نمونه، متهمانی که بدانند قانون مواد مخدر، مجازات را بر حسب وزن مواد تعیین کرده و بدون کشف مواد محکومیت شخص ناممکن یا بسیار سخت است، ممکن است هنگام قرار گرفتن در محاصره پلیس اقدام به امحای مواد کنند.^۱

۱. برای نمونه، حسب اعلام فرمانده انتظامی لرستان در تاریخ ۲۵ اسفند ۹۱ متهمان قاچاق شیشه پس از محاصره پلیس اقدام به آتش زدن انبار شیشه کردند و در نهایت با ۲۸ کیلوگرم شیشه دستگیر شدند (خبرگزاری مهر، ۲۵ اسفند ۱۳۹۱، کد خبر: ۲۰۱۹۱۴۹). در موردی دیگر در استان فارس، قاچاقچیان که بیش از ۴۰۰ کیلوگرم مواد مخدر در خودرو داشتند، پس از محاصره توسط پلیس، خودرو را به آتش کشیدند. همچنین، فرمانده مرزبانی سیستان از آتش زدن خودروهای حامل مواد در

این دسته از متهمان که اطلاعاتی دقیق از نحوه کاهش هزینه‌های جرم ولو بعد از دستگیری دارند، در واقع دستگیری را پایان فرایند محاسبه نمی‌دانند و با اطلاع از اینکه وزن مواد در میزان مجازات مؤثر است، با امحای مواد سعی دارند هزینه‌های جرم را کاهش دهند،^۱ در حالی که در برخی پرونده‌ها با متهمانی بدون هیچ برنامه‌ریزی برای جلوگیری از کشف مواد مواجهیم. برخی تجربیات قضایی نشان می‌دهند متهمانی که اجیر شده هستند و از سطح معلومات و زندگی پایین تری برخوردارند پس از کشف جرم بدون کمترین مقاومتی تسلیم ادله ارائه شده می‌شوند. برای نمونه، یکی از مصاحبه‌شوندگان، که رئیس دادگاه انقلاب است، در توصیف این دسته از متهمان می‌گوید: «غالباً اقرار می‌کنند. البته (متهمین حامل مواد) ماده ۸ را می‌گویم و کمتر دیدم متوسل شوند به نکته‌ای برای فرار از مجازات و خیلی سخت هم نیست محکوم کردن اینها. غالباً کار خاصی نمی‌کنند که قاضی را دور بزنند و وکیل هم اکثراً ندارند. راحت هم اقرار می‌کنند. شاید نمی‌دانند مجازات اعدام است». همچنین، ملاحظه ۳۰ پرونده قاچاق مواد مخدر (غیر اعدام) با حجم بالای ۱۰۰ کیلوگرم نشان می‌دهد در ۱۶ مورد علاوه بر خودروی حامل مواد، خودرو و موتورسیکلت‌هایی هم که در عرف مأموران و مرتکبان راه‌پاک کن و اسکورت شناخته می‌شوند توقیف شده‌اند؛ وظیفه اسکورت‌ها و راه‌پاک کن‌ها جلوگیری از شناسایی خودروی حامل توسط مأموران از طریق چک کردن مسیر و اطلاع وضعیت بازرسی‌ها به حامل است. این وضعیت نشان‌دهنده حداکثر تلاش مرتکبان در مواد موضوع ماده ۵، که مجازات اعدام ندارد، برای کاهش خطر کشف مواد و دستگیری است. اما این شیوه کاهش خطر دستگیری غالباً توسط مرتکبان حرفه‌ای، که مجازات اعدام نیز در انتظار آنها نیست، انتخاب می‌شود، در حالی که از ۹۰ پرونده مورد مطالعه که دارای حکم محکومیت به اعدام بوده‌اند تنها در ۶ موردشان شاهد این شیوه‌ها

مرزها توسط باندهای قاچاق هنگام مواجه شدن با محاصره پلیس خبر داده است (خبرگزاری ایرنا، ۱۳ تیر ۱۳۹۳، کد خبر: ۸۱۲۲۵۲۲۲).

۱. در فیلم ابد و یک روز که به خوبی وضعیت یک موادفروش معتاد را به تصویر کشیده است، خانواده محسن که یک فروشنده مواد مخدر است به محض احساس خطر دستگیری و حضور پلیس سعی می‌کنند با امحای بسته‌های کوچک حاوی هروئین از تبعات اقدام او کم کنند.

(استفاده از اسکورت، راه‌پاک کن و ...) در رابطه با مواد موضوع ماده ۸ (هرویین، مرفین و ...) بوده‌ایم، که این مسئله مؤید دیدگاه قضاتی است که معتقدند مرتکبان مواد موضوع ماده ۸ غالباً افرادی هستند که شگردهای پیچیده‌ای جهت فرار از تعقیب و مجازات ندارند و اتفاقاً این گروه بیشتر در معرض اعدام هستند.^۱ در خصوص محدودیت‌های اطلاعاتی افراد (خصوصاً نوع مجازات جهت مقایسه آن با منافع جرم) از دو جهت باید ارزیابی صورت گیرد. نخست اینکه فرضیه آگاهی افراد از قوانین را باید سنجید و دوم اینکه فاصله میان الزامات قانونی و رویه‌های موجود و تأثیر آن بر خطاهای شناختی افراد را باید بررسی کرد.

۴-۱-۳. ایرادات فرضیه آگاهی عمومی از مجازات

در حقوق جزا قاعده جهل به قانون رافع مسئولیت نیست از قدیم شاه کلید مباحث حقوقدانان در توجیه مجازات و مشروعیت آن بوده است. قاعدتاً در رویکردهای اقتصادی تبیین جرم و توصیه‌کننده مجازات نیز یک فرض مهم اطلاع مردم از مجازات‌ها است، چراکه ادعای اینکه افراد هزینه-فایده را می‌سنجند بدون پذیرش فرض اطلاع افراد از مجازات به عنوان مصداق برجسته هزینه‌های جرم قابل پذیرش نیست و اینکه صرف احتمال مجازات را بر اساس مطالعات تجربی بازدارنده می‌دانند به معنای پذیرش این مسئله است (Carthy, 2002: 206).

در قاعده اطلاع عموم از قوانین صحبت از کلیت اطلاع مردم از قوانین است، و گرنه بدیهی است اطلاع از جزئیات جرایم و مجازات‌ها برای عموم قابل تصور نیست. موضوع قابل بحث اطلاع یا عدم اطلاع افراد از مجازات اعدام است. در صورتی که مجازات‌های موجود در قوانین بر یک مبنای معقول تدوین شده باشند، هنجار «لزوم محدود کردن و اختصاص اعدام به شدیدترین جرایم» قاعدتاً در نظام حقوقی پذیرفته خواهد شد. از این رو، مجازات اعدام برای قتل

۱. ناگفته نماند به جهت تفاوت تیپ متهمان و شیوه ارتکاب جرایم مواد مخدر در استان‌های مختلف نمی‌توان این وضعیت را نسبت به کلیه متهمان در سطح کشور تسری داد. موقعیت جغرافیایی استان‌ها و نحوه تمرکز پلیس جهت کشف (استفاده از بازرسی‌های جاده‌ای یا تمرکز بر فروشندگان شهری) در تحلیل نحوه اقدام متهمان نباید نادیده گرفته شود.

عمد به جهت قبح شدید آن و اینکه قاعدتاً هر انسان متعارفی باید انتظار داشته باشد در صورت ارتکاب قتل با شدیدترین پاسخ نظام عدالت کیفری مواجه شود، برای عموم قابل انتظار است، خصوصاً اینکه اگرچه شهروندان از جزئیات مجازات‌ها آگاه نیستند، ولی از قواعد کلی از جمله اینکه در نظام حقوقی آنها اعدام وجود دارد یا خیر آگاهند. اما در خصوص جرایم مواد مخدر باید با احتیاطی بیشتر سخن گفت. در واقع، این شبهه وجود دارد که آیا در جرایم مواد مخدر که با طیفی وسیع از اقدامات مواجهیم قبح آن می‌تواند در حدی باشد که عموم افراد جامعه بتوانند اعدام را برای آن پیش‌بینی کنند؟ چگونه می‌توان انتظار داشت افراد بدانند که حمل مواد مخدر از چه نوعی و با چه وزنی با مجازات اعدام مواجه خواهد شد؟ حداقل اینکه از این حیث تفاوت بین قتل و جرایم مواد مخدر بسیار است. شاید یکی از دلایلی که در جامعه جهانی از جمله مهم‌ترین محدودیت‌های اعدام اختصاص آن به شدیدترین جرایم است نیز همین مسئله باشد. آنچه این مسئله را در خصوص مواد مخدر پیچیده‌تر می‌کند این است که جرایم مواد مخدر ماهیتاً جرایمی هستند که اثرات منفی فوری و رؤیت‌پذیر ندارند که قبح آنها را نزد فرد آشکار کنند؛ نه بزه‌دهیده‌ای هست که مقاومت کند و نه ارتکاب آن آشکار است تا خطر حضور و کشف توسط پلیس احساس شود. به عبارت دیگر، افراد با آسودگی خاطر بیشتری وارد فاز اجرایی جرم می‌شوند.

۴-۱-۴. فاصله قانون و رویه‌ها

حتی با فرض پذیرش اطلاع عموم مردم از جرایم و مجازات‌ها، قرار نیست آنطور که میشل فوکو انتظار دارد شهروندان کتاب قانون در دستشان باشد و مجازات جرایم را بخوانند، بلکه تصور آنها از پاسخ نظام عدالت کیفری به جرم برگرفته از خروجی دادگاه‌ها و زندان است. عوام بر اساس مشاهدات خود از وضعیت زندان‌ها و نحوه اجرای مجازات‌ها، در خصوص مواجهه یک سیستم قضایی با جرم قضاوت می‌کنند. در ایران فاصله مجازات‌های قانونی، مجازات‌های قضایی و مجازات‌های اجرایی بسیار بالا است. در واقع، در قانون با شدیدترین مجازات‌ها از اعدام تا

حبس ابد و حبس‌های طولانی مدّت مواجهیم، ولی این شدّت تا حدود زیادی در احکام قضایی تعدیل می‌شود و قضات با استفاده از ظرفیّت‌هایی چون تخفیف مجازات و تعلیق و تعویق صدور حکم شدّت مجازات‌های قانونی را کاهش می‌دهند. پس از آن در مرحله اجرای مجازات نیز شاهد بیشترین فاصله بین مجازات مندرج در حکم و مجازات تحمیلی بر مرتکب خواهیم بود. سازکار تسلیم به حکم (ماده ۴۴۲ قانون آیین دادرسی کیفری)، پیش‌بینی آزادی مشروط پس از تحمّل $\frac{1}{3}$ حبس و همچنین عفوهای معیاری از دلایل این وضعیّت هستند. در زمینه مجازات اعدام نیز رویه قضایی از شدّت قانونی آن فاصله بسیاری گرفته است. برای نمونه، در ۷۰ درصد پرونده‌های قاچاق تریاک و ۹۰ درصد پرونده‌های قاچاق هروئین در دادگاه انقلاب تهران در سال‌های ۷۶ و ۷۷ حکم اعدام قانونی به دلایل مختلف به حبس ابد تبدیل شده است (رحمدل، ۱۳۸۵: ۱۵۶). همچنین، عفوهای مکرر معیاری و مرخصی‌های طولانی مدّت در حبس‌های موادّ مخدّر به وفور دیده می‌شود.^۱ با این وصف، آنچه جامعه از مجازات قاچاق موادّ مخدّر می‌داند ناشی از همین رویه‌های عملی است و نه از حکم اولیّه قانونی؛ بدین جهت منشأ اطلاع افراد از هزینه‌های جرم همین رویه‌ها هستند. مصاحبه با برخی قضات نیز نشان می‌دهد از نگاه آنها یکی از دلایلی که به جهت آن جنبه بازدارندگی مجازات‌ها رنگ باخته ملاحظه وضعیّت برخی

۱. برای نمونه، در پرونده ۹۱۰۲۷۳ دادرسی مهریز در تاریخ ۲۲ خرداد ۱۳۹۱ متهمی با ۲۶ و نیم گرم موادّ روانگردان دستگیر می‌شود. بر اساس ماده ۸ قانون مبارزه با موادّ مخدّر مجازات این شخص بین ۱۰ تا ۱۵ سال حبس باید باشد و با لحاظ تکلیف مقرر در قانون مبنی بر رعایت تناسب حداقل حبس ۱۳ سال باید برای این شخص در نظر گرفته شود، در حالی که دادگاه مجازات وی را ۶ سال حبس تعیین کرده بدون اینکه علت این تخفیف مجازات و عدم رعایت تناسب را ذکر کند. در ادامه در اجرای احکام، نامبرده ابتدا در سال ۱۳۹۲ مشمول بخشنامه عفو عید فطر شده و بخشی از مجازات وی عفو شده و مجدداً در سال ۱۳۹۳ مشمول بخشنامه عفو عید فطر شده و بخش دیگری از مجازات وی عفو شده و نهایتاً در دی ماه ۱۳۹۳ از زندان آزاد شده است. یعنی مدّت حبس اجرایی وی دو سال و هفت ماه بوده است. ملاحظه می‌شود که فاصله حبس قانونی (۱۳ سال) و حبس اجرایی (دو سال و هفت ماه) بسیار زیاد و نامتعارف است.

محکومان توسط دیگر شهروندان است، که به زعم آنها اگرچه مرتکب جرمی سنگین شده‌اند فوراً آزاد شده‌اند.^۱

۴-۲. اجرای علنی مجازات‌ها

از دیرباز اجرای علنی مجازات به عنوان مهم‌ترین ابزار قدرت جهت ارعاب عمومی از مجازات به کار می‌رفته و اجرای مجازات علی‌الاصول علنی بوده است. اما در سده‌های اخیر و خصوصاً از نیمه دوم سده بیستم اجرای علنی مجازات به امری استثنائی، مذموم و خلاف کرامت انسانی تبدیل شد و چالش‌های حقوقی، جرم‌شناختی و شرعی آن باعث شد تا امروزه کمتر شاهد اجرای علنی مجازات باشیم. در کشور ما اگرچه بنا بر برخی استنباط‌های شرعی اجرای علنی برخی مجازات‌ها توصیه می‌شود، به موجب ماده ۴۹۹ قانون آیین دادرسی کیفری اجرای علنی مجازات علی‌الاصول ممنوع است و رویه نیز به سمت محدود کردن اجرای علنی مجازات‌ها می‌رود. در اواخر دهه هشتاد نیز که هنوز ماده ۴۹۹ وجود نداشت، گسترش رسانه‌ها و بازتاب‌های منفی انتشار تصاویر اجرای مجازات‌ها خصوصاً شلاق و اعدام باعث شد رویه قضایی به سمت محدودسازی اجرای علنی مجازات گام بردارد، چنانکه بخشنامه شماره ۷۱۵۱۱ مورخ نهم بهمن هشتادوشش رئیس وقت قوه قضائیه دلالت بر این مبنا داشت. اما با وجود همه اشکالات وارد بر آن، از منظر نظریه‌های اقتصادی جرم لازمه تحلیل درست هزینه‌ها و فواید جرم اطلاع از مجازات است و رؤیت مجازات در ملأ عام که لزوماً منجر به اطلاع شهروندان از نوع و شیوه ارتکاب نیز

۱. برای نمونه، یکی از مصاحبه‌شوندگان که رئیس دادگاه انقلاب بوده است و موافق وضعیت فعلی اعدام‌ها هم نیست در نقد این وضعیت به نمونه‌ای عملی اشاره می‌کند: «پرونده داشتم ۲ تا خانم ۲ تا آقا ۱۵۰ گرم شیشه و هروئین در شهرستان برده بودند. یکی از آنها که زن بود سابقه محکومیت اعدام داشت و عفو خورده بود، شده بود حبس ابد و بعد حبس ابد او به مناسبت ولادت حضرت زهرا شده بود ۶ سال و آمده بود بیرون. بلافاصله یک نفر زن را اجیر کرده بود و مواد دوباره آورده بودند و گفت من ۱۵۰ گرم داشتم و اعدام محکوم شدم و با ۶ سال آدمم بیرون مشکلی نیست، دقیقاً بار دوم هم ۱۵۰ گرم آورده بودند و همان نفر دوم در دادگاه تعریف کرد برای ما که این حرف را به من زده است (و من هم بر همین اساس قبول کردم) و سابقه‌اش هم همین طور بود».

خواهد شد می تواند تأثیری غیر قابل انکار در اطلاع عموم از هزینه های جرم داشته باشد. ممکن است ایراد شود که در عصر جدید و با وجود قدرت رسانه ها در انتقال اخبار، اجرای علنی مجازات کارکرد گذشته را ندارد و می توان همان اهداف را با اطلاع رسانی عمومی محقق کرد. در پاسخ باید گفت کارکرد اجرای علنی از این حیث متفاوت است و خصوصاً اطمینان عموم از اجرای مجازات ها به این طریق بیشتر حاصل می شود.^۱ به طور خاص در مجازات اعدام، یکی از راه های ارزیابی تأثیر بازدارنده اعدام در جرم قتل انجام تحقیق جهت بررسی نرخ ارتکاب قبل و پس از اعدام های گسترده در انظار عمومی بوده است (هود، ۱۳۹۱: ۳۹۱). این تحقیقات غالباً در اوایل سده ۲۰ در مورد اعدام ها در آمریکا و انگلستان صورت گرفت، هر چند در مورد نتایج مثبت آن تردیدهای جدی وجود دارد (هود، ۱۳۹۱: ۴۰۲). به هر حال در کشور ما اگرچه در دهه های شصت و هفتاد شاهد اجرای بیشتر احکام علنی اعدام بودیم، به دلایل مختلف اجرای علنی اعدام در ده سال اخیر به شدت کاهش یافته است. برخی قضات رسیدگی کننده به پرونده های مواد مخدر اجرای مخفی مجازات اعدام و آن هم با تأخیر طولانی از زمان ارتکاب جرم در جرایم مواد مخدر را یک مانع جدی برای تحقق بازدارندگی اعدام می دانند. به اعتقاد آنها دایره مجازات اعدام در جرایم مواد مخدر باید محدود شود، ولی مواردی که اجراء می شوند باید فوری و با فاصله کوتاه از محکومیت باشند و نیز عموم مردم از اجرای مجازات اعدام مطمئن باشند.

۵. مجازات جایگزین

موضوع جایگزین مناسب برای اعدام همواره یکی از چالش های پیش روی حامیان لغو اعدام و کانون برخی انتقادات مدافعان اعدام بوده است. جایگزین اعدام از دو منظر مورد کنکاش قرار گرفته است: نخست اینکه با توجه به ضرورت رعایت اصل تناسب جرم و مجازات و لزوم حفظ کارکرد ارعابی مجازات، کدام مجازات می تواند پاسخگوی جرایمی مهم چون قتل های شرورانه

۱. بدیهی است بنا به دلایل متعدد حقوق بشری و اثرات منفی اجتماعی تأیید اجرای علنی مجازات هدف این بحث نیست و تنها از منظر عقلانیت در بزهکاری طرح بحث شده است.

و گسترده باشد؟ در ۱۲ ژوئن ۲۰۱۶ در آمریکا ۵۰ نفر در یک تیراندازی کشته شدند. شبیه این اقدامات در سال‌های گذشته نیز در آمریکا و اروپا رخ دادند. این حوادث بر فشارهای افکار عمومی در حمایت از مجازات اعدام مؤثر بوده است. گفته شده است دیوان عالی کشور آمریکا افکار عمومی را یکی از شاخص‌های تصمیم در مورد تناسب اعدام با استانداردهای رفتار متعادل می‌داند (هود، ۱۳۹۱: ۴۲۷) و افکار عمومی مجازات‌هایی چون مرگ و حبس ابد را مناسب برای قتل می‌داند. از این رو، جهت پیش‌بینی جایگزین مناسب نخست باید مسئله تناسب را مد نظر داشت. دوّم اینکه حذف اعدام در اغلب موارد با جایگزینی حبس ابد ملازمه دارد. با این وصف، مشکلات عدیده‌ای که اجرای مجازات حبس ابد دارد نباید مغفول بماند، از جمله اینکه حبس دائم بدون امید به آزادی آن هم برای افرادی که درجه خطرناکی آنها بالاست می‌تواند زمینه‌ای برای ارتکاب جرایم بعدی آنها علیه زندانیان و زندانبانان باشد. از طرفی حبس ابد بدون عفو و آزادی مشروط با چالش‌های حقوق بشری نیز مواجه است. با وجود این، در ایالاتی که اعدام برای قتل لغو شده است حبس ابد بدون آزادی و عفو مجازات رایج است و تعدادی قابل توجه محکوم با چنین وضعیتی وجود دارند (هود، ۱۳۹۱: ۴۶۴).

در ایران نیز مخالفین کاهش و حذف اعدام‌ها در جرایم مواد مخدر معتقدند حبس ابد جایگزینی مناسب برای برخی از اقسام جرایم مواد مخدر نمی‌تواند باشد. به اعتقاد آنها وضعیت موجود اجرای مجازات حبس در کشور و سیاست‌های کاهش جمعیت کیفری از جمله استفاده بی‌حد و حصر از مرخصی و آزادی مشروط و عفوهای مکرر در جرایم مواد مخدر موجب تضعیف سیستم مقابله می‌شود. قضات دادگاه‌های انقلاب در این خصوص دیدگاه‌هایی قابل تأمل دارند و مصاحبه عمیق صورت گرفته با ۲۰ نفر از آنها که سابقه صدور احکام متعدّد اعدام را دارند نشان می‌دهد که به اعتقاد آنها یکی از دلایل تردید در حذف اعدام‌ها نامشخص بودن شیوه اجرای مجازات جایگزین است. از میان آنها حتی موافقان حذف اعدام نیز معتقدند وضعیت فعلی اجرای کیفر حبس می‌تواند با توجه به سودی سرشار مشوق ارتکاب جرایم مواد مخدر باشد. تحلیل محتوای اظهارات آنها نشان می‌دهد که نخست، منطق حاکم بر نظریه اقتصادی (فرض

بزهکار محاسبه‌گر) پیش فرض این دسته از قضات است و دوّم، قضات نسبت به متزلزل و منقطع بودن اجرای مجازات حبس (عدم اجرای واقعی مجازات‌ها)^۱ منتقد بوده و نسبت به مؤثر بودن جایگزینی حبس ابد برای اعدام با وضعیّت فعلی اجرای حبس‌ها خوشبین نیستند.

۶. منطق حاکم بر اصلاحات قانونی ۱۳۹۶/۷/۱۲

تصویب اصلاحیّه قانون مبارزه با موادّ مخدّر که بی‌شک بنیادی‌ترین اصلاحات این قانون از سال ۶۷ تا کنون است و منجر به تغییر در ملاک اعدام در جرایم موادّ مخدّر شده است از جهات مختلف قابل بررسی است. مقرّرات این قانون خصوصاً قسمت انتهایی بند (ت) آن می‌تواند بخشی قابل توجّه از محکومان به اعدام را از این مجازات‌رهای بی‌بخشد. اما از جهت رویکرد حاکم بر این مقاله آنچه قابل تأمل است اینکه این اصلاحیّه تنها وزن مواد را در مصادیق مستوجب اعدام بالاتر برده و از این رو رویکرد قانون‌گذار وفاداری به ایده‌بازدارندگی اعدام در جرایم موادّ مخدّر است. در واقع، اگرچه بانیان و حامیان این طرح در مجلس در توجیه آن بازدارندگی اعدام را مورد تردید قرار می‌دادند، نتیجه تلاش آنها قانونی است که از حیث مبنای نظری پیش‌بینی اعدام^۲ تفاوتی واضح با قوانین قبلی ندارد و به نظر می‌رسد هدف اصلی آنها مساعدت به تعداد قابل توجّه محکومان به اعدام بوده است، که به زعم آنها بیکاری و مشکلات معیشتی آنها را در معرض اعدام قرار داده است.^۳ به عبارتی منطق حاکم بر این قانون پذیرش انتخاب عقلانی توسط

۱. مسئله سیاست‌های اجرای واقعی کیفر (truth in sentencing) در کنار گرایش بیشتر به استفاده از حبس ابد از جمله عوامل تراکم جمعیت کیفری در دنیا است (آلبرشت، ۱۳۹۵: ۴۹).

۲. این تحلیل بدون توجّه به برخی مبانی شرعی موافق و مخالف این مجازات (بحث افساد) است و تنها از منظر کارکردی موضوع مدّ نظر است. هر چند از آن جهت نیز قاعدتاً قانون نتوانسته مخالفان و منتقدان اعدام در افساد را قانع کند.

۳. برای نمونه، حسن نوروزی، سخنگوی کمیسیون قضایی و از حامیان جدی و مؤثر در روند اصلاح قانون، در مصاحبه با خبرگزاری مجلس در تاریخ ۲۲ دی ۱۳۹۶ می‌گوید: «تجربه نشان داده است که اعدام قاچاقچیان موادّ مخدّر بازدارندگی ندارد، کم‌اینکه هم‌اکنون زمان لازم برای تهیه موادّ مخدّر کمتر از تهیه نان است، به همین دلیل بر مبنای مسائل شرعی و بررسی‌های کارشناسانه در مورد مبارزه با قاچاقچیان اصلی موادّ مخدّر برای تصویب این قانون تصمیم گرفته شد». اما در همان مصاحبه تأکید نامبرده بر اینکه **خرده‌فروشان** که به دلیل **بیکاری** و **مشکلات معیشتی** در کمند قاچاقچیان اسیر شده‌اند باید اصلاح

بزهکاران مواد مخدر و استمرار اعتقاد به بازدارنده بودن این مجازات است. اما به نظر می‌رسد با لحاظ غیرقابل اتکاء بودن نظریه‌های موسوم به انتخاب عقلانی در خصوص بخشی قابل توجه از مرتکبان (دستگیرشدگانی که حلقه انتهایی زنجیره قاچاق بوده و جامعه هدف اصلی در این مجازات هستند) و با توجه به عوامل متعدد مؤثر در فرآیند انتخاب توسط بزهکاران مواد مخدر در ایران، که شرح آن گذشت، این قانون نیز نتواند چندان در پیشگیری از قاچاق مواد مخدر مؤثر باشد.

نتیجه

در نگرش اقتصادی به حقوق کیفری فرض بر این است که مرتکبان در یک فرآیند انتخاب عقلانی جرم را برمی‌گزینند و از این رو نخست، چون افرادی مختار و آگاه به نتیجه اقدامات خود هستند استحقاق مجازات را دارند و دوم، اگر کفه مجازات آنقدر سنگین نباشد که فواید جرم را خنثی کند، ارتکاب و تکرار آن قابل انتظار است. با این وصف، کیفر اعدام به عنوان شدیدترین مجازات توجیه می‌شود و ادعا می‌شود این شدت می‌تواند خنثی‌کننده منافع احتمالی جرم بوده و مرتکبین بالقوه را از ارتکاب جرم منصرف کند. در بادی امر به نظر می‌رسد جرایم مواد مخدر، از آن جهت که انگیزه مرتکبان کسب منافع سرشار مادی است، می‌توانند با نظریه انتخاب عقلانی تبیین شوند، اما تحلیل فرآیند ارتکاب آن در ایران و توجه به ویژگی‌های مرتکبان، صحت فرضیات حامیان این نظریه را با تردید مواجه می‌سازد.

خطاهای محاسباتی مرتکبان در تشخیص هزینه و فایده، عدم آگاهی از نوع و نحوه مجازات، فقدان فرصت تصمیم‌گیری عقلانی، ساختار پیچیده قاچاق مواد مخدر که امکان انتخاب نوع و وزن مواد را از اجیرشدگان سلب می‌کند، شرایط نابسامان اقتصادی و وفور فرصت‌های ارتکاب در مناطق جنوب شرقی کشور که شخص را بیشتر در معرض ارتکاب قرار می‌دهند از جمله

شوند و به جامعه برگردند تا خانواده‌هایشان را سرپرستی کنند نشان می‌دهد عمده مبنای اصلاح قانون کاهش تبعات اعدام بوده است و نه اعتقاد به عدم بازدارندگی آن. (<http://www.icana.ir/Fa/News/365046>).

عواملی هستند که در فرآیند ارتکاب تأثیر بسیاری دارند و با این وصف نمی‌توان از اثربخشی اعدام در خصوص این دسته از مرتکبان سخن گفت. از طرفی اکنون که اصلاح قانون و کاهش دامنه اعدام‌های موضوع قانون مبارزه با مواد مخدر به سرانجام رسیده است، موضوع مجازات جایگزین مناسب و نحوه اجرای آن اهمیت دارد. وضعیت موجود مجازات حبس در رویه قضایی و نحوه اجرای آن و تعدیل‌های متعدد و بی‌ضابطه در طی دوران حبس که متأثر از تراکم جمعیت کیفری هستند می‌توانند کارکرد بازدارندگی مجازات را در خصوص آن دسته از مرتکبانی که انتخاب‌های عقلانی دارند تحت الشعاع قرار دهند.

می‌توان با پذیرش فرض اولیه نظریه‌های اقتصادی جرم مبنی بر ضرورت بالا بردن ریسک جرم، به جای اهتمام به مجازات اعدام، مسئله حتمیت کشف جرم و دستگیری مرتکبان را در اولویت قرار داد، چراکه نخست، در محاسبات متهمان دستگیری از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است و بالا بردن احتمال دستگیری در واقع تقویت جنبه قطعیت کیفر به جای توسل به شدت کیفر است، که در ترجیح قطعیت بر شدت کمتر می‌توان تردید کرد و دوم، دستگیری مرتکب و کشف محموله‌های سنگین مواد، که ارزش پولی بالایی دارند، آنها را از دستیابی به هدف خود (مزایا) بازداشته و ضرر مالی بالایی برای مرتکب و افراد اجیرکننده خواهد داشت؛ تحمیل این هزینه‌ها بر مرتکبان اصلی بسیار مؤثرتر و اجرایی‌تر از تحمیل هزینه اعدام بر مرتکبان فرعی، خانواده‌های آنها، جامعه و دولت خواهد بود.

منابع

الف. فارسی

- آلبرشت، هانس یورگ. (۱۳۹۵). *ازدحام در زندان‌ها*، ترجمه دکتر حسین غلامی، چاپ اول، تهران، نشر میزان.
- اکبری، عباسعلی. (۱۳۹۳). «بررسی و نقد سیاست جنایی حاکم بر مواد مخدر در ایران»، پژوهشنامه حقوق کیفری، شماره ۲.
- پاک نهاد، امیر. (۱۳۹۲). *آسیب شناسی مجازات اعدام در حقوق ایران*، در *دایره المعارف علوم جنایی*، جلد اول، تهران، انتشارات میزان.
- پی. ویلیامز، فرانک. (۱۳۹۱). *نظریه‌های جرم‌شناسی*، ترجمه دکتر حمیدرضا ملک محمدی، چاپ چهارم، تهران، نشر میزان.
- جوان جعفری، عبدالرضا و ساداتی، سیدمحمد جواد. (۱۳۹۲). «عظمت نمادین حدود و موانع اجرایی آن، تأمل فلسفی و جامعه‌شناختی»، *نشریه دیدگاه‌های حقوقی قضایی دانشگاه علوم قضایی*، شماره ۶۳.
- دهقان دهنوی، محمدعلی و کهزادی، نوروز. (۱۳۹۴). *مبانی علم اقتصاد*، چاپ اول، تهران، انتشارات دانشگاه علوم قضایی.
- ذبحی، حسین. (۱۳۹۳). *شرح و بررسی قانون مبارزه با مواد مخدر*، چاپ اول، تهران، مرکز انتشارات قوه قضائیه.
- صابری، علی. (۱۳۹۲). *توجیه کیفر*، رساله دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشگاه تهران.
- صادقی، آزاده. (۱۳۹۶). *رویکرد تجربه‌محور به مداخله‌های کیفری در جرایم مواد مخدر در ایران*، رساله دکتری دانشگاه تربیت مدرس.
- صبوری پور، مهدی. (۱۳۹۰). *تبیین جزایی جرم‌شناختی جایگاه عقلانیت در بزهکاری*، رساله دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشگاه تهران.

- طغرانگار، حسن. (۱۳۹۲). مرزهای شکننده سیاست جنایی مواد مخدر، در دایره المعارف علوم جنایی، جلد اول، تهران، انتشارات میزان.
- علیوردی نیا، اکبر و صالح نژاد، صالح. (۱۳۹۲). «کاربست‌های نظریه گزینش عقلانی در تبیین جرایم و ارائه دلالت‌های سیاستی برای پیشگیری از جرم»، مجله کارآگاه، شماره ۲۵.
- غلامی، حسین. (۱۳۹۳). *اصل حداقل بودن حقوق جزا*، چاپ اول، تهران، نشر میزان.
- (۱۳۹۵). *کیفرشناسی*، چاپ اول، تهران، نشر میزان.
- فلیچر، جرج. (۱۳۹۳). *نظریه‌های سیاسی و حقوق کیفری*، ترجمه سید بهمن خدادادی و زینب السادات نوابی، در غلامی، حسین، ۱۳۹۳، *اصل حداقل بودن حقوق جزا*، چاپ اول، تهران، نشر میزان.
- مختاریان، حسین، و علی، هاشمی. (۱۳۸۹). «اقتصاد مواد مخدر، برآورد هزینه در ایران»، *مجله بررسی مسائل اجتماعی ایران*، سال اول، شماره چهارم.
- مگوایر، مایک، راد مورگان و رابرت رینر. (۱۳۸۹). *دانشنامه جرم‌شناسی آکسفورد*، ترجمه دکتر حمیدرضا ملک محمدی، چاپ اول، تهران، نشر میزان.
- نعیمی، مرتضی. (۱۳۹۴). «تحلیل اقتصادی رفتار بزهکار و تبیین بازدارندگی مجازات»، *پژوهشنامه حقوق کیفری*، شماره ۲.
- هود، راجر و کرولین هویل. (۱۳۹۱). *مجازات مرگ*، ترجمه فراز شهلائی، چاپ اول، تهران، انتشارات نگاه بینه.
- یزدیان جعفری، جعفر. (۱۳۹۱). *چرایی و چگونگی مجازات*، چاپ اول، تهران، نشر پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

ب. انگلیسی

- Badinter, Robert. (2008). *Abolition: one man's battle against the death penalty*, translated by Jeremy Mercer, Northeastern University Press.
- Bailey, W.c. (1978). "An analysis of the deterrent effect of the death penalty in North Carolina", *North Carolina central law journal*, Vol. 10.

- Becker, Gary S. (1968). "Crime and Punishment: An Economic Approach", *Journal of Political Economy*, Volume 76, Issue 2.
- Chan, Janet and Deborah Oxley. (2004). *The deterrent effect of capital punishment: A review of the research evidence School of Social Science and Policy*, University of New South Wales, Number 84 crime and justice Bulletin.
- Craig, haney. (2005). *Death by design: capital punishment as a social psychological system*, oxford university pres.
- Ehrlich, Isaac. (1975). "The Deterrent Effect of Capital Punishment: A Question of Life and Death", *The American Economic Review*, Vol. 65, No. 3.
- Garland, David. (2005). "capital punishment and American culture", *Punishment and society*, vol. 7.
- Lynch, Timothy. (2001). After prohibition, An adult approach to drug policies in the 21st century, Cato institute
- McCarthy, Bill. (2002). "New Economics of Sociological Criminology", *Annual Review of Sociology*, Vol. 28.
- Mungan, Murat C. (2016). "Identifying Criminals' Risk Preferences", *Indiana Law Journal*, Volume 91, Issue 3.
- Phillips, P.P. (1980). "the deterrent effect of capital punishment :new evidence on an old controversy", *American journal of sociology*, 86.
- Posner, Richard A. (1985). "An Economic Theory of the Criminal Law", *Columbia Law Revive*, Vol. 85.
- Shepherd , S.M. (2005). "Deterrence versus brutalization: capital punishments differing impacts among states", *Michigan Law Review*, Vol. 104.
- Svensson, M. (2001). State coercion, deterrence and the death penalty in the PRC, paper presented to the annual meeting of the association of asian studies, Chicago.
- Tonry, M. (2001). "Explanation of American punishment policies, a national history", *Punishment and Society*, Vol. 11.
- Wright, Valeriel. (2009). Celerity, capital punishment and murder; Do quicker execution deter criminal homicide?ohio university.
- Zimring, F.E. (2003). *The Contradictions of American Capital Punishment*, oxford university press.